

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. XI

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊА ЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СРПСКО САРАЈЕВО

СРПСКИ ЈЕЗИК

XI/1-2

Београд, 2006.

811.163.41'373.6

Милица РАДОВИЋ-ТЕШИЋ (Београд)

О НАДИМКУ (ИЛИ ИМЕНУ) БАЈО

У чланку се разматра претпопставка да је надимак *Бајо* заснован, не на хипокористичности као семантичком обележју, него да значењску подлогу има у народном веровању по коме име/надимак штити дете од злих, нечистивих сила. Аутор овај чест пивски надимак доводи у везу са речју *баја* у значењу „змија”.

Кључне речи: име, надимак, тотем, баја, бајурина, баук, змија

За име *Бајо* Вук Караџић (3. књ. Српских народних пјесама, Беч 1846) каже – у коментару испред одломка песме *За што Бајо оде у хајдуке* – да је надимак. „У Перасту се приповиједа, вели Вук, да се Бајо Пивљанин ондје звао Никола сердар: по свој прилици му је крштено име било Никола, а Бајо надимак”. Ову Вукову констатацију у доброј мери потврђује и пивски именослов. Надимак *Бајо* је у Пиви био, а и данас је, врло чест, али не само као хипокористик према именима типа Бранко, Бранислав, Блажо и сл. (са основом *Бра-*, *Бла-*) него, што је посебно занимљиво, а знатно чешће, према именима која су етимолошки сасвим другог корена.¹ Дијахроно гледано хипокористици *Бајо* и

¹ Под одредницом *надимак* Вук у *Српском рјечнику* каже „У Херцеговини и у Црној гори много чељаде (и мушко и женско) има по једно име осим крштенога, таково се име данас онамо зове *надимак*. Управо узевши, може се рећи да су надимци *двојаки*: једни се надјену у *кући* као од милости (може бити још прије крштења), а други послјије *изван куће*, понајвише подсмјеха ради. Овијех другијех надимака ... онамо слабо и има (јер нико не да да му се подсмјевају), а у Србији првијех готово нема никако. У Црној гори и Херцеговини људи се овијем првијем надимцима зову и пјевају и пишу, тако да се многима крштено име слабо и зна и изван куће и родбине његове”.

Баја потичу из почетка 14. века.² Овај речник каже да је *Бајо* хипокористик од *Бајислав* „а може бити и од другога имена које се почиње гласовима *Ба-*”. Забележен је најраније у Даничићеву *Рјечнику из књижевних старина српских* (из *Monumente serbice*, 63).

Навешћу само три различита имена са надимком *Бајо*, чије носиоце, иначе Пивљане, лично познајем (или сам познавала): Стеван Бајо Поповић (село Црквичко Поље), Мирко Бајо Радовић (Црквичко Поље), Радомир Бајо Јојић (Пишче). За исти надимак знам поуздано да се односи на имена: *Бранко* (Радовић), *Бранислав* (Костић), *Блажо* (Митрић) за која су карактеристични и други надимци од миља, хипокористици етимолошки ближи имену – *Бањо*, *Брано*, *Бањо*, *Благо*. Допуна аутентичним подацима уз званична пивска имена са надимком *Бајо* вероватно би употпунила антропонимску слику и довела до поузданијих закључака. За ову прилику мислим да је и ово довољно.

Чињеница да је већа могућност, а и пракса, да се поменути надимак среће као пратилац имена друге етимологије, наводи нас на помисао да се надимак *Бајо* у Пиви (а и шире по Црној Гори и Херцеговини) мушкој деци даје из сасвим других разлога, а не само од миља, или не уопште од миља. У том смислу мало је вероватно да је надимак *Бајо* хипокористик од *брат*, тим пре што у Пиви постоји регуларан хипокористик од *брат* – *б(р)ато* (*Б/р/ато*).

Имајући у виду дубоку старину надимка (Бајо Пивљанин је живео у 17. веку), историјске, друштвене и цивилизацијске околности, ниску просвећеност народа и сл. – најприличније би било помислити да се ти разлози налазе у сфери народног сујевјерја и врачања и да имају митску подлогу за коју су карактеристичне магијске радње. То су области које прате рађање деце, која се, по веровању многих народа, не само примитивних, него и модерних, сматрају незаштићеним на уроке и сличне демонске силе.

Познато је у Пиви да су се често, пре свега мушкој деци (кад су родитељима деца умирала) давали надимци који представљају турско (тј. муслиманско) име. Знама, на пример, ове аутентичне надимке: *Мујо* (Јокановић), *Мушан* (Поповић), *Машан* (Бауцал), *Муса* (Митрић), *Амза* (Мостић). Такви надимци су давани зато што су, по народном веровању, чували децу од урока и других злих сила. Могло би се претпоставити да је и надимак *Бајо*, вероватно, био са тим атрибутима те да има остатке тотема, тј. тотемистичког поистовећивања са нечим, нпр. животињом, оном што изазива страх, које се демони плаше.³ Тај тотем има у Пиви под називом *баја*, при чему се најчешће мисли на змију, нарочито кад је у аугментативном облику *бајурина*. Ако се размишља у том

² Уп. *Рјечник хрватскога или српскога језика*, I knj., Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880–1882.

³ Уп. Веселин Чајкановић, *Секула се у змију претворио*, О магији и религији, Београд 1985, 90–101.

смислу, надимак *Бајо* би се могао довести у везу са апелативном именицом *баја* (*бајурина*) у значењу „змија” или уопште „општи назив за животињу која гмиже”⁴. И у народној песми *Бајо* Пивљанин се некад назива змијом, нпр. у стиху: „Змија бише Николић Сердаре/ Кано витез Јанковић Сердаре,/ Придивком се *Бајо* називаше”.

Етимолози (Скок) реч *баја* доводе у везу са интернационалним узвиком *бау бау* а то су „гласови за плашење деце кад плачу или нису мирна”. У вези са овим би у Пиви била именица *баук*, а код Вука и деминутивно *баучак* у значењу „зуби код мале деце кад почну ницати” који се, такође према Вуку: у Боци, одн. Скоку⁵: у Боки (Которској) зову – *вучићи*. Вук за именицу *баја* каже да је хипокористик од *баук*⁶ а то потврђује и Скок. Осим облика *баја* који речници доводе у везу са *баук* у значењу које се дефинише „(по народном веровању) замишљено зло биће које улива страх, страшило”, такође се и апелативна именица *бајо* обележава као „хип. од *баук*”. Тако Речник САНУ (књ. I) ово потврђује и примером из народне песме: „Кад је вид'ла плуг волова,/ Она ј' млада говорила:/ Какви с' оно врајји рози,/ На њима се *бајо* вози”⁷.

Избегавање звања правим именом у Пиви се не своди само на децу. Оно је много шире. Нпр. жена мужа раније је ретко када пред другима звала именом, поготово га није дозивала. Ако је говорила о њему пред другима, ослобљавала га је заменицом *он*. Такође се и име покојника ретко спомињало, или га је често замењивала реч „несретни”, „кукавац”, „јадник” или се обавезно додавао атрибут „покојни”, „јадни”, „несретни” и сл.⁸ Избегавале су се звати именом и животиње које наносе штету човеку, нпр. *вук*, *лисица*, *змија*. Све ове појаве прати народно веровање да се тиме одагнава несрећа или какво зло од куће.

Вукова констатација да деца у Црној Гори и Херцеговини поред свог крштеног имена добијају и надимак који се, и када одрасту, чешће употребљава него право име, потврђује се у Пиви и данас (иако се, нажалост, у њој сада рађа изразито мало деце). У својим етнолошким студијама и студијама о старој српској вери Веселин Чајкановић ову појаву подробно објашњава доводећи је у везу са народним празноверјем.⁹ Он каже да се деци не дају само надимци „од милости” него да се мора узети у обзир и други део Вукове констатације:

⁴ Једно од значења именице *баук*, према *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика*, I књ., САНУ, Београд 1959, такође је «животиња која гмиже», и којом се обично (у Пиви) деца плаше.

⁵ Petar Skok, *Etimologijski rjeunik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1971, под *bau bau*.

⁶ Вук С. Караџић, *Српски рјечник*, 2. изд., Беч 1852, фототипско изд. Београд 1972.

⁷ Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, I knj., Zagreb 1896, 303. str.

⁸ Чује се уз помињање покојника и додаток: „Ками му у главу!”

⁹ Уп. В. Чајкановић, *Имена од урока* (стр. 7–21), О митологији и религији, Београд 1985.

„од милости или кад што врачају”. Да је то тачно, потврђују и пивски надимци турског порекла (нпр. *Мујо Сочица*), или они који више асоцирају на нешто ружно: *Мрдеља, Мргуд, Мркоје* и др.¹⁰

Чајкановић полази од чињенице да у свим вишим религијама божанско име се крије, јер је име божанства (Бог, Господ) само по себи моћно. „Као што су божанска имена крили сами богови, тако су их суревњиво крили људи, њихови штићеници, од непријатеља и уопште ... богови крију своје име, бојећи се да ће они који за њега сазнају везати или злоупотребити њихову моћ и нашкодити њиховој личности. Ако се сада деси да и људи чине то исто, нимало се не треба да изненадимо, јер је то ствар најобичније предострожности. Да би наш непријатељ могао да нам шкоди, довољно је да има какву било белегу од нас: прамен косе или остатке ноктију, или нашу слику, или најзад коју било ствар што нам припада; кад има то у својој власти, моћи ће магичним начином, да утиче на нас из даљине – имаће у власти и нашу вољу, и наше здравље, и уопште целу нашу личност”.¹¹ (У вези са овим је обичај и данас присутан код старих Пивљанки да кад се очешљају, покупе отпалу косу и пажљиво је баце у ватру.)

На томе веровању, дубоко укореењеном у старе религије, да непријатељ не треба да дозна наше право име, да не би управљао нама и нанео нам зло – Чајкановић темељи и давање надимака деци. По народном веровању, главни непријатељи деце су вештице и сл. демони.¹² Следствено томе у Пиви би онда ружни надимци (*Мркоје, Мрдеља, Мргуд*), надимци турског порекла (*Мујо, Муса, Мушан, Машан, Амза*) или надимци (већина су данас и имена) профилактичког карактера (*Вук, Вучић, Вучета, Вукосав; Вучина, Вукоје, Вукајло, Вуле* и др.) би према томе требало да имају за циљ, наравно, по затамњеном народном веровању, одагнавање нечастиве силе од детета, тј. да га заштите од демона.

Према томе, надимак *Бајо* које има и наш прослављени јунак из народних песама – Бајо Пивљанин (није ми познато да у Пиви неко има право/крштено име Бајо, или ако га неко и има, то је сасвим ретко) могао би да свој настанак и смисао има у давнашњим религијским схватањима нашег народа. Онима који боље познају етнографију нашег народа, а с тим у вези и религијско-магијске радње и сујеверја, ова размишљања ће бити далеко јаснија и логичнија. Што се пак језика тиче, само дијахроно-етимолошки приступ обја-

¹⁰ Вук у *Српском рјечнику* под речју *надимак* вели и ово: „У Црној се Гори узимају и права *Турска имена* за надимке, а и само име *Турчин*, н. п. *Мустафа* Вуксановић, *Мурат* Вуковић ...”

¹¹ Уп. В. Чајкановић, стр. 14 и 15.

¹² Чајкановић наводи Љубишину реченицу из *Причања Вука Дојчевића*: „Причају да вјештица не може дјетету наудити ако му имена не зна; зато се у нашим крајевима многи зову надимцима до смрти.”

шњењу појединих речи може нас извести на прави траг, јер се у савременом језику мотивисаност код неких речи сасвим изгубила.

Још један аспект појаве надимака овога типа треба сагледати. По митолошком веровању сваки народ је везан за понеку животињу. Тако се за Србе каже да им је митски предак *вук*, Грцима *лисица*, Бугарима *бик*, Сиријцима *риба*, а према каталогу народа (који је 1863. са немачког превео Шафарик) – митски предак Турака је *змија*. Змија је иначе демонска животиња и према њој се предузимају разне магијске радње. Она је најчешће непријатељ човека, а може бити и заштитник, на пример тзв. *кућна змија* према којој се гаји култ. У Пиви постоји веровање да не ваља убити змију ако уђе или изађе из куће, јер је у њој дух предака, па би то донело несрећу. Обичај је да се уместо убијања ложи ватра у коју се баца стара гумена или кожна обућа чији интензиван мирис одго-ни змију од куће. Логично је онда да демонска снага коју змија има, по магијском народном веровању, може да тера друге демоне од себе. У нашим народним приповеткама, али и у песмама, чест је мотив претварања човека у змију.¹³ Тај мотив је такође добро познат и у народним приповеткама других народа, а нарочито је добро познат у турским приповеткама (Чајкановић).

Дакле, ако бисмо Чајкановићев убедљиво образложен став о народном веровању, по коме се детету даје надимак да би се, сакривајући му право име, сачувало од урока и касније у животу од злих сила – узели за полазиште – могли бисмо доћи до закључка да је надимак *Бајо* утемељен на том народном религијском миту. Ваља се, значи, детету дати име које ће га штитити у животу. Према томе, могло би се претпоставити да је *Бајо* мушки еквивалент према еуфемизму *баја* у значењу „змија”, а змија је као што смо већ видели и митски предак за Турчина. То би потврђивало Чајкановићеву констатацију коју је он изрекао у анализи народне песме *Секула се у змију претворио* „да је наш народ између Турака и змије претпостављао извесну митску сродност”.

Ако су, дакле, пивској деци, ради заштите, често давани надимци турског порекла (*Мујо*, *Муса*, *Амза* итд.) онда је за то свакако био много погоднији назив *Бајо*, јер је сакривао видљиву везу и са Турцима и са змијом као њиховим митским претком. Ако бисмо га, даље, етимолошки довели у везу са *бауком* (*баја/бајо* хип од *баук*), онда би се надимак „сердара Николе” или „сердара Николића” одн. *Баја Драгојла Пивљанина* (Николића) судбински одразио у дефиницији „онај од кога се непријатељи (Турци) плаше”. То се у Пиви, колико ми се чини, каже: „њему је дозвано име” или „он је себи дозвоао име”.

¹³ Уп. Чајкановићеву анализу нар. песме *Секула се у змију претворио*, О митологији и религији, 90–101.

ON THE NICKNAME (OR NAME) *БАЈО*

S u m m a r y

The paper presents the assumption that the nickname *Бајо*, which belongs to the celebrated hero of Serbian epic poems *Бајо Пивљанин*, and which is also a common nickname in the area around the river Piva (the region of the mountain Durmitor in Montenegro), is based not on hipocoristic meaning, but on the folk belief that a name/nickname protects a child from evil, demonic forces. The author further goes on to explore the relationship between this nickname and the word *баја* meaning "a snake".

Milica Radović-Tešić